

शैक्षणिक क्षेत्रात व्यवस्थापन

डॉ. मनिषा श्रीराम चौधरी

सहाय्यक प्राध्यापक,

एम.एड. विभाग,

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक.

शिक्षण प्रक्रियेचा विचार केला तर शिक्षण प्रक्रियेचे चार प्रमुख क्षेत्रे विचारात घ्यावी लागतात.

१. अभ्यासक्रम विकसन
२. अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया
३. मूल्यमापन
४. व्यावसायिक शिक्षण

१) अभ्यासक्रम विकसन

अभ्यासक्रमाला इंग्रजीत Curriculum म्हणतात. Currie या लॅटिन भाषेतील शब्दापासून Curriculum शब्द घेण्यात आला. याचा अर्थ Running Course घेण्यात आला.

ब्रुवेकर यांच्या मते, अभ्यासक्रम म्हणजे एका विशिष्ट वातावरणात व्यक्तीला मिळणारा अनुभव अभ्यासक्रम विकसनाच्या पायऱ्या

१. स्रोतांचा विचार
२. दृष्टिकोनाची निवड
३. बाह्य प्रभावांवर प्रतिक्रिया
४. सामान्य प्रबोधनाचे निश्चितीकरण
५. अभ्यासक्रम रचना
६. अभ्यासक्रमाचा अंतिम मसुदा
७. अभ्यासक्रम कार्यान्वित करणे.
८. अभ्यासक्रमाचे मूल्यमापन

अभ्यासक्रम विकसन करतांना व्यवस्थापन करणे क्रमप्राप्त आहे. प्रत्येक पायरीची अंमलबजावणी करतांना व्यवस्थापन करावे लागते.

२) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया

अध्ययन प्रक्रिया परिणामकारक होण्यासाठी अध्यापन प्रक्रिया परिणामकारक होणे गरजेचे आहे. अध्यापनाची पूर्वनिर्धारित उद्दिष्टे साध्य झाली तरच विद्यार्थ्यांचे उत्कृष्ट अध्ययन होईल. शिक्षकांना उत्कृष्ट अध्यापन करावयाचे असेल तर जाणीवपूर्वक अध्यापन करावयाचा आशय स्वतः समजून घेऊन विद्यार्थ्यांपर्यंत कसा द्यायचा? याचा विचार करावा लागेल. अध्यापन पद्धती, तंत्रे, प्रतिमाने लक्षात घ्यावी लागतील. विद्यार्थ्यांना अध्ययन करण्यासाठी सर्व संकल्पना समजावून घ्यावी लागतील.

३) मूल्यमापन

व्यवस्थापकांना व्यवस्थापन करतांना आपल्या क्षेत्राशी संबंधित मूल्यमापन करणे गरजेचे आहे. शिक्षक, विद्यार्थी, पालक, यांच्याशी संबंधित मूल्यमापन करावे लागते.

१. शिक्षकांशी संबंधित मूल्यमापन :

शिक्षकांचे अध्यापन, शिक्षकांचे वर्तन, इतर सहकाऱ्यांबरोबर वागण्याची पद्धत, शिक्षकांची वर्ग अध्यापन पद्धती, उपक्रमशीलता या बाबींचे मूल्यमापन आवश्यक आहे.

शाळा, संस्थेच्या नियमांनुसार शिक्षक वर्तन करतो का? शाळा प्रगतीचा ध्यास आहे काय? त्याकरिता जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले काय? सहशालेय उपक्रम राबवितांना शिक्षकांची भूमिका काय होती?
या सर्व पैलूंच्या आधारे शिक्षकांचे मूल्यमापन केले जाते.

२. विद्यार्थ्यांशी संबंधित मूल्यमापन :

शैक्षणिक व्यवस्थापनाचा मुख्य हेतू त्या संस्थेची प्रगती असतो. विद्यार्थ्यांची गुणात्मक प्रगती झाल्याशिवाय संस्थेची प्रगती होऊ शकत नाही.

विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास हेच ध्येय संस्थेचे असते. विद्यार्थ्यांने पूर्वनिर्धारित केलेली उद्दिष्टे आत्मसात केली आहेत काय? विद्यार्थ्यांचा बोधात्मक विकासाबरोबर भावात्मक व क्रियात्मक विकास झाला काय?

विद्यार्थी आपल्या गटात, सहकाऱ्यांमध्ये समायोजन करतो का? विद्यार्थ्यांला कोणत्या विषयात अभिरूची आहे? त्या दृष्टीने शाळेकडून, शिक्षकांकडून कोणकोणते उपक्रम राबविले जातात. शिक्षक त्या दृष्टीने Deliberate effort करतात काय? या सर्व बाबींचे मूल्यमापन व्यवस्थापकाला करावे लागते. किंबहुना तसे करणे क्रमप्राप्त आहे.

३. पालक :

पालकांना आपल्या पाल्याच्या शिक्षकांविषयी किती कळकळ आहे? पाल्याच्या अभ्यासाकडे किती प्रमाणात पालक लक्ष देतात? पाल्याच्या आवडीनिवडीची पालक जाणीवपूर्वक काळजी घेतात काय? पाल्याला संधी उपलब्ध करून देतात का? एकंदरीत शाळेतील घटकांसमवेत पालक कसे वागतात? या सर्व बाबींचे मूल्यमापन व्यवस्थापन करीत असतात आणि तसे व्यवस्थापकांनी करणे अपेक्षित आहे.

४. स्वयंमूल्यमापन :

मी माझ्या संघटनेशी प्रामाणिक आहे का? माझ्या संघटनेची ध्येये व त्याची उद्दिष्टे निश्चित केलेली आहेत काय? त्या त्या उद्दिष्टांच्या साध्यतेसाठी माझ्याद्वारे जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले जातात काय?

माझ्या शैक्षणिक संघटनेत अभ्यासक्रमाची प्रवाही अंमलबजावणी होते काय? प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असणारे सर्व घटक माझ्यासमोर पुरविले जातात काय? या सर्व मुद्यांच्या आधारे स्वयंमूल्यमापन अपेक्षित आहे.

४) व्यावसायिक विकास

शैक्षणिक व्यवस्थापक ज्याप्रमाणे आपल्या संस्थेतील कर्मचाऱ्यांकडून अभ्यासक्रमांची उत्तम अंमलबजावणीची अपेक्षा करतो, प्रभावी अध्यापन प्रक्रियेची अपेक्षा करतो, त्याप्रमाणे व्यवस्थापक त्या त्या कर्मचाऱ्यांच्या व्यावसायिक विकासासाठी काय काय प्रयत्न करतो? हे महत्त्वाचे आहे.

रिफ्रेशर कोर्स, ओरीयंटेशन कोर्स, सेवातर्गत प्रशिक्षणांना कर्मचाऱ्यांना संधी दिली जाते काय? त्यादृष्टीने कर्तव्य रजा दिली जाते काय? उपरोक्त प्रशिक्षणांना जाण्यासाठी व्यवस्थापन कर्मचाऱ्यांना प्रेरणा देतात काय?

कर्मचाऱ्यांमध्ये व्यावसायिक मूल्ये आणण्यासाठी व्यवस्थापक कोणकोणते प्रयत्न करतात? कारण Professional Ethics is one of the important aspect of professional development.

कर्मचाऱ्यांचा व्यावसायिक विकास झाला तर पर्यायाने ते ज्यांचे ज्ञान संस्थेच्या विकासासाठीच वापरणार आहेत. म्हणून व्यवस्थापकाने कर्मचाऱ्यांचा व्यावसायिक विकास या बाबीला प्राधान्यक्रम देणे आवश्यक आहे.

व्यवस्थापकाला खऱ्या अर्थाने आपल्यातील व्यवस्थापनातील कौशल्याचे उपयोजन करण्याची संधी उपरोक्त शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये आहे.

संदर्भ

१. शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन, नाशिक : य.च.म.मुक्त विद्यापीठ
२. ल.मा. शिवणेकर, अध्यापक भूमिका व कार्य, पुणे : नित्यनुतन प्रकाशन
३. अरविंद दुनाखे, शालेय व्यवस्थापन, प्रशासन, संघटन व नियोजन, पुणे : नित्यनुतन प्रकाशन
४. सुभाष भालेराव, शैला चव्हाण, कदम, प्रतिभा शिंदे, शालेय व्यवस्थापन, तत्त्वे व प्रात्यक्षिक, नाशिक : गणेशपुजा प्रकाशन
५. Administration and management of Education, Dr.S.R.Pandya, Himalaya Publishing House
६. School Organization and Administration- M.S.Sachdev
७. School Organization and Administration- V.S.Sidhu.

GOEIIRJ